

- при Черниговской губернской земской управе. – Т. 1: Черниговский уезд; Т. 2: Борзенский уезд. – К., 1877.
16. Лобода І. С. З історії статистико-економічної думки на Україні у 70–90-х рр. ХІХ ст. – К., 1961.
 17. Рахно О.Я. Олександр Русов – дослідник українського пореформеного села // Український селянин. – Черкаси, 2001. – Вип. 3.
 18. Русов А. Областное начало в земской статистике. – СПб., 1886.
 19. Центральный державный архив у Києві (далі – ЦДАК). – Ф. 1191. – Оп. 2. – Спр. 225.
 20. Русов А. А. Нежинский уезд. Статистико-экономическое описание с проектами оценки недвижимых имуществ уезда. – К., 1880.
 21. Херсонский уезд (статистико-экономическое описание). – Херсон, 1890; Несколько выводов из статистических трудов по Черниговской и Херсонской губерниях // Сборник Херсонского земства. – 1888. – № 8.
 22. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.Вєрнадєського (Далі – ІР НБУВ). – Ф. III. – Спр. 66998.
 23. ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 66999.
 24. ЦДАК. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 419.
 25. Русов А. Харьков по переписи 1892 г. // Харьковский земский сборник. – 1893. – Вып. 7.
 26. ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 8094.
 27. Русов А. Описание Черниговской губернии. – Чернигов, 1898-1899. – Т. 1-2.
 28. Сводный сборник по статистическому описанию Полтавской губернии 1882-1889. – Полтава, 1890.
 29. Русов А.А. Доклад в статистической подкомиссии императорского Вольного экономического общества по вопросу о введении преподавания статистики в средних учебных заведениях // Труды императорского Вольного экономического общества. – 1903. – № 1–2.
 30. ЦДАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 726.

І.Б.Василик

АГРАРНІ ПРОЕКТИ КОСТЯ ЛЕВИЦЬКОГО

В умовах економічного розвитку сучасної України все більшого значення набуває аналіз агропромислового комплексу та становища українського селянства в контексті аграрної історії. Тому на сьогоднішній день доцільно і актуально провести ряд комплексних досліджень з аграрної політики і прослідкувати становище українського селянства від найдавніших часів до сьогодення. Досліджуючи аграрну історію, не можна обійти увагою діяльність у цьому напрямі провідного політичного діяча Східної Галичини, юриста, економіста й кооператора – Костя Левицького. Ще з студентської лави Львівського університету і далі, перебуваючи на різних політичних та громадських посадах, він, у першу чергу як юрист, завжди відстоював інтереси українського селянства. Перебуваючи на посаді голови українських фракцій Віденського парламенту і Галицького крайового сейму, Кость Левицький і його однодумці виступали на захист простого населення і були авторами різного роду законопроектів, в яких окремими параграфами формулювали заходи, спрямовані на покращення становища селян.

Окремої праці, яка б виствітлювала діяльність Костя Левицького як захисника селянських інтересів, немає. Про заходи, спрямовані на захист селянства, тих установ і організацій, керівником яких був К.

Левицький, ми можемо довідатися з фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (Ф. 440, 581), тогочасної преси (зокрема газети «Свобода») і праць самого К. Левицького. У висвітленні цього питання вагомє місце посідають праці К. Левицького, де проаналізовано соціально-економічні процеси, принципи відбудови і розвитку села, а також подано чіткі рекомендації та поради стосовно питань ведення торгівлі й сільськогосподарських робіт й загалом питань, що найбільше цікавили простого селянина.

Ця, так би мовити, теоретична спадщина К. Левицького, послужила фундаментом у подальшій розробці ним і його однодумцями ряду вимог, запитів і законопроектів стосовно становища українського селянства. Тому метою цієї статті є аналіз теоретичної і практичної спадщини К. Левицького стосовно соціально-економічного становища сільського населення Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Характеризуючи діяльність Костя Левицького на ниві аграрної історії, необхідно відзначити, що у своїх працях він намагався теоретично пояснити простому українському населенню зміст економічних реформ, які проводив уряд Австро-Угорщини, а також сутність змін і поправок до чинного законодавства. Проте Кость Левицький був ще й практиком і свої теоретичні розробки стосовно покращення господарсько-економічного становища селян намагався втілювати в законопроекти сеймових і парламентських фракцій. Особливо цікавими є перші книги Костя Левицького на економічно-правову тематику. Всі політичні й економічні перетворення, які відбувалися в Австро-Угорській монархії в цілому і у Східній Галичині зокрема, Кость Левицький пояснював українцям через свої книжки. Однією з перших була робота «О правах і повинностях в громаді» (1886–1889 роки), в якій він пояснював українцям їхні законні права про громадські об'єднання щодо налагодження культурно-освітнього та економічного життя в сільських громадах [1, 1]. У своїх книгах К. Левицький дає цінні практичні поради: як закладати каси позичкові і ошадні, створювати крамниці, правильно торгувати тощо, – які мали велике теоретичне і практичне значення для українського населення. Прикладом цьому є його книга «Про каси позичкові разом з статутом товариства каси позичкової Власна поміч», в якій опубліковано поради щодо заснування позичкових кас. Автор пропонує механізм створення позичкових кас, доводить їхню доцільність. На його думку, саме у такій касі кожен житель може взяти під невеликий відсоток певну суму грошей на власні потреби і виплатити цей кредит вчасно і без збитку. На наш погляд, це були перші кредитні установи та ошадкаси на селі, передвісники банків та кредитних союзів [2, 11–12]. Не менш важливими є поради К. Левицького стосовно отримання нерухомого майна при його примусовому продажу з аукціону. Тут він пояснює, як і в кого краще купувати нерухомість, права власника на нерухомість і зобов'язання щодо її використання [3, 2]. З 2 серпня 1892 року в Австро-Угорщині було введено в обіг нові металеві гроші, які повинні були замінити існуючі. Щоб запобігти непорозумінням, які

виникали серед населення. К. Левицький у книзі «Про нові гроші» розтлумачив певні особливості цих змін, описував з якого металу зроблено монети і чи можливе зростання цін на товари першої необхідності у зв'язку з цією новацією. Оскільки нові крони були із золота, то ця валюта вважалася стабільнішою для монархії порівняно з паперовими грішми і, крім того, завжди цінувалася на світовому ринку. За Костем Левицьким, така операція здійснювалася для «упорядкування господарства держави» і була вигідна насамперед людям, які надавали консалтингові послуги, займалися торгівлею і вели її з закордонними фірмами [4, 6].

Важливим для селян було роз'яснення К. Левицьким закону від 17 липня 1876 року «Про охорону власності польової». Автор намагався з'ясувати, що являє собою польова власність, а що – домашня. За законом, «власністю польовою є всяка річ, котра належить до господарства сільського, а то як довго перебуває на відкритім полі (параграф 1 закону польового)» [5, 4]. Домашньою власністю вважалось все майно, птиця і худоба, які були в одного господаря. Ще однією працею К. Левицького на аналогічну тематику була книга «Про шпихліри і крамниці», в якій зазначається, що «шпихлір в громаді, то є безпека на різні випадки і зарада на голод в тяжких роках» [6, 6]. Згідно з міркуваннями автора, шпихліри (каси) потрібні для того, щоб населення, відкладаючи щомісяця певну суму в касу, могло використати ці кошти у скрутний для громади час. Новим засобом заробітку грошей автор вважав крамниці, заснування яких було особливо необхідним для сільського населення, як і «сільські каси позичкових і щадниць». Про їхнє значення і функції К. Левицький розповів у однойменній книзі, підкресливши, що «щадниця в громаді убагороднює людей, вироджуючи в них духа ошадности, тобто охоту до життя справді господарського» [7, 49].

У порадах «про нові спілки господарські» К. Левицький пояснював, яким чином створювати такі організації, якими повинні бути їхні основні функції (прийом і збереження вкладів населення, нарахування відсотків і виплат) і як створювати філії такого типу. Метою цих спілок є «уділяти членам позички потрібні в господарстві, промислі і торгівлі з фондів, які на ту ціль збирає спілка при допомозі спільної поруки своїх членів» [8, 7]. Вкладники (а це могли бути як фізичні, так і юридичні особи, організації й інші спілки краю) у таку спілку могли ставити кошти на зберігання, і за певний час їм за це нараховувалися відсотки, які будь-коли можна було зняти з рахунку. Такі господарські спілки можна назвати передвісниками перших у Східній Галичині банків.

Ще одним складним і не завжди зрозумілим питанням для селян був земельний податок. Кость Левицький дає чітке пояснення і цієї проблеми у книзі «Про ґрунтовий кадастер». «Ґрунтовим кадастром» називається перелік всіх державних земель у краї. Його складала для того, щоб після збору урожаю визначити окремий податок з кожної ділянки. Проте були певні частини землі, за які податок не сплачувався: це землі непридатні для землеробства. Оскільки ліси приносили державі менший прибуток, то їхні володарі сплачували

й менший податок [9, 13]. Тому К. Левицький зазначав, що при оцінці ґрунтів необхідно враховувати і їхню родючість, природнокліматичні умови та наявність інфраструктури у певній місцевості тощо.

Крім того, К. Левицький у 1900 році видав книгу «Про спис людности», де наголосив на необхідності проведення перепису населення для статистичних даних та пояснив методи проведення цієї процедури. Він розповів, що кожен будинок у населеному пункті повинен мати свій номер і потрібно провести перепис не тільки людей, а й домашніх тварин. Проводити перепис повинен комісар, який на кожну будівлю чи тварину заводить окремий аркуш, заповнені й підписані документи передаються староству. Хто уникне перепису або свідомо подасть неточні дані, оплачує штраф від 2 до 4 крон або карається арештом до 4 днів. Виручені штрафні гроші надходили у «фонд убогих в громаді» [10, 15].

Після прийняття закону «Про будівництво для сіл, міст і містечок», який набув чинності 20 березня 1900 року і поширювався на весь край крім Львова і Кракова, оскільки там існували свої аналогічні закони, Кость Левицький написав для селян ще один poradnik на цю тематику. В ньому вказувалося, що, відповідно до закону, будівництво можна розпочинати тільки з дозволу громадської старшини, а не будь-де, як було дотепер [11, 4]. К. Левицький дає певні рекомендації з приводу будівництва. Вони були дуже цінними для сільського населення, в них вказувалося, якого типу будівлі більш практичні для гірського регіону, скільки часу потрібно для осідання фундаменту і як слід будувати, щоб споруда витримала природні катаклізи. Ці питання найбільше хвилювали селян, оскільки вони не завжди були у них компетентними.

У зв'язку з недосконалим цивільним кодексом Австро-Угорської монархії виникали проблеми у задоволенні запитів і судових позовів, особливо сільського населення Східної Галичини. З цим зіткнувся і К. Левицький у своїй адвокатській практиці, яку проводив у Львові. Щоб пояснити, чому виникають непорозуміння, і розтлумачити основні моменти цивільного права, він пише книгу «Про неважність в новім процесі цивільнім. Розвідка з австрійського права процесового», де говорить, що основними причинами непорозуміння є неправильне тлумачення певної справи, тобто юристи неправильно розуміють саму її суть, а звідси і невідповідність до неї того чи іншого закону цивільного кодексу. Оскільки сам кодекс був недосконалим, то додаткове оскарження будь-якого судового вироку нічого не вирішувало [12, 3]. Сприяючи економічному розвитку українського села, Кость Левицький та Іван Петрушевич видали книгу «Порадник торгівельний». В ньому автори справедливо зазначили, що в краї слабо розвинена торгівля, експорт та імпорт і проводиться мізерний товарообіг. «Порадник торгівельний» цінний тим, що у ньому вперше зроблено аналіз стану торгівельної справи серед українців Галичини, а також сформульовані практичні поради, як вести торгівельну справу, враховуючи досвід інших країн світу [13, 8]. У ній відзначено, що умовою успішної торгівлі є насамперед освіченість, стартовий капітал, який дозволяє відкрити свою

справу. Не менш важливим чинником у торгівлі є характер людини, її особистісні дані. Запорука успіху – терплячість, наполегливість і чесність.

Переходячи у практичну площину діяльності К. Левицького стосовно втілення в життя проектів розроблених раніше, необхідно відзначити, що активна діяльність К. Левицького починається після 1907 р., тобто після парламентських виборів. У так званий вступний період, тобто з 17 червня до 24 липня 1907 р., відбулося ряд нарад палати депутатів державної ради. 20 червня 1907 р. на одній із таких нарад українська фракція Віденського парламенту подала на розгляд ради заяву, в якій містилися вимоги українців з приводу необхідності економічного піднесення усіх суспільних верств Галичини і Буковини [14, 6]. На подібній раді 17 жовтня 1907 р. К. Левицький з групою депутатів вимагали від уряду Австро-Угорщини дозволу та виділення коштів на заснування українського акціонерного банку для підтримки селянства кредитами у формі іпотечних позик – Земельного Іпотечного Банку. Завдяки зусиллям української фракції дозвіл було отримано у 1909 р., а необхідний для закладання банку капітал утворено випуском 2500 акцій по 500 крон, у наступному році банк розпочав діяльність [15, 56]. На цій же нараді українські депутати порушили питання щодо надання грошової допомоги, яка прийшла з великим запізненням, українським селянам на весняно-польові роботи. Обговорюючи проект щодо формування державного бюджету на наступний рік, українські депутати К. Левицький, М. Василько, О. Колеса, К. Трильовський неодноразово виступали на пленарних засіданнях із вимогами надання коштів для проведення необхідних суспільно-політичних і господарсько-економічних реформ, які б сприяли економічному піднесенню простого населення [16, 22]. Уряд взяв до уваги побажання українців і пообіцяв втілити їх у життя. Загалом, українська фракція в 1907–1911 рр. доклала чимало зусиль для покращення становища українського населення. Українські депутати відстояли інтереси українського селянства при обговоренні депутатами парламенту таких питань, як звільнення безземельних верств населення від податку із житла, малоземельних – від прибуткового податку. За ініціативи української фракції було скасовано оплату «судових доручень». Завдяки фракції парламент ухвалив для селян щорічне відшкодування за знижку цін на велику рогату худобу, а також було вжито конкретних заходів щодо отримання селянами деревини в державних лісах. Їм було дозволено брати звідти воду, з якої випарювали сіль, тобто сировищу, й було знижено ціни на дрова для селян з безлісних повітів [17, 6].

Становище українських селян турбувало і галицький крайовий сейм. Його депутати разом із представниками Української Національно-Демократичної Партії (далі – УНДП) 8 вересня 1913 р. у Львові провели конференцію, головуючим на якій був К. Левицький. Присутні зійшлися на тому, що вимоги українців щодо запровадження пільг для сільськогосподарського населення австрійським урядом були не виконані [18, 1]. К. Левицький особисто поїхав до Відня і в розмові з прем'єр-

міністром Штірком зазначив, що допомога імперії для українських селян є мізерною і чомусь завжди приходить із запізненням. Висловлюючи думку українського політикуму, К. Левицький підкреслив, що за попередніми підрахунками для економічної відбудови краю на даний момент потрібно щонайменше 10 млн. крон, і це тільки, щоб вирішити негайні потреби селян, а потім буде потрібна і ще більша допомога. Уряд пообіцяв вирішити це питання й завдяки українському представництву виділив українцям Східної і Західної Галичини 1 млн. крон для ремонту доріг [19, 2]. Селянське питання неодноразово вивчала на своїх засіданнях Загальна Українська Рада (далі – ЗУР), головою якої був К. Левицький. Її представники влітку 1915 р. провели ряд нарад із намісником Галичини Ділером, де обговорювали господарські справи щодо відбудови краю, зокрема покращення становища сільського населення. Керівництво ЗУР разом із представниками товариства «Сільський Господар» провели нараду з міністром агропромислового комплексу, на якій обговорили стан товарообігу великої рогатої худоби і справи, що стосувалися розвитку молочарства на селі [20, 34]. Представники ЗУР неодноразово проводили подібні наради з прем'єр-міністром, міністрами економіки, АПК, керівниками різноманітних відомств й органами місцевого самоврядування, на яких першочергово розглядалися питання соціального захисту селян та методи і шляхи покращення економічного стану.

З ініціативи К. Левицького, як голови партії, відбулося ряд з'їздів Ширшого Комітету УНДП, присвячених питанням українського села. Один із таких з'їздів відбувся 12 березня 1917 р. Ухваленою резолюцією УНДП вимагала від уряду виплати селянам готівкою компенсації за військові «чинитьби», підвищення оплати для сімей військовослужбовців, надання допомоги селянам при обробітку ґрунтів у час весняно-польової кампанії, організацію відбудови селянських господарств у Східній Галичині, залучення українців до органів місцевого самоврядування [21, 2]. Для сільського населення Рогатинського виборчого округу, в якому балотувався К. Левицький, він вимагав від уряду створення у міністерстві «публічних робіт» так званої фахової комісії, силами якої було б відбудовано знищені війною околиці. К. Левицький також вимагав обов'язкової відпустки для селян на період збору врожаю і домагався змін в адміністративному апараті краю. Зокрема йшлося про те, щоб коронну раду, намісництво і керівні посади на місцях посіли українці й створили окремий центр для сільськогосподарської відбудови краю [22, 3]. Очолюючи уряд Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), К. Левицький разом зі своїми колегами розробив проект земельної реформи. Закон про початок земельної реформи підписано 15 березня 1919 р., хоча на той час К. Левицький вже не був головою Держсекретаріату ЗУНР. Основні положення регламентували, що безкоштовно ґрунти надаються безземельним і малоземельним селянам, а також жовнірам, які брали участь у війні, вдовам і сиротам полеглих й інвалідам [23, 45–46]. Проте існував і ґрунтовий резервний фонд. Резервні ґрунти уряд

ЗУНР планував використовувати для будівництва фабрик, заводів, побудови рільничих шкіл та для створення так званих «взірцевих господарств».

Таким чином, працюючи в різних владних структурах, К. Левицький активно захищав інтереси українського населення. Його невеликі за обсягом та доступні за змістом книги були хорошими порадиниками для селян. Теоретичні розробки К. Левицького були втілені насамперед в основу ряду проєктів, вимог і запитів українських парламентських і сеймових фракцій, більшу частину яких уряд все-таки виконав. Висвітлення аграрних проєктів К. Левицького є однією із сторінок багатогранної діяльності цього діяча, який плідно працював майже у всіх сферах суспільно-політичного життя Східної Галичини. Потребує глибшого дослідження його парламентська діяльність і характеристика основних законопроєктів, розроблених К. Левицьким для розвитку українського населення краю.

1. Левицький К. Наш закон громадський або які ми маємо права і повинності в громаді. – Львів, 1889.
2. Левицький К. Про каси позичкової Власна поміч, і обчисленем відсоток 3%–12% від 5 зл., ав. до 100 зл. ав. – Львів, 1889.
3. Левицький К. О набуттю недвижимості при екзакуційній продажі: Студія з права цивільного. – Львів, 1892.

4. Левицький К. Про нові гроші. – Львів, 1892.
5. Левицький К. Про польові пошкоди. – Львів, 1893.
6. Левицький К. Про штихліри і крамниці. – Львів, 1893.
7. Левицький К. Про сільські каси позичкові і щадниці. – Львів, 1894.
8. Левицький К. Про нові спілки господарські. – Львів, 1904.
9. Левицький К. Про ґрунтовий катастер. – Львів, 1895.
10. Левицький К. Про спис людности. Староруські оповідання Ч. V і VI. – Львів, 1900.
11. Левицький К. Новий закон будівельний для сіл, помених міст і місточок. – Львів, 1900.
12. Левицький К. Про неважність в новім процесі цивільнім: Розвідка з австрійського права процесового. – Львів, 1900.
13. Левицький К., Петрушевич І. Порадник торгівельний. – Львів, Бр.
14. Левицький К. Перший рік парламенту загального глосованя (1907–1908). – Львів, 1908.
15. Котлобулатова І. П. Львівські скарбниці. – Львів, 2002.
16. Левицький К. Перший рік парламенту загального глосованя (1907–1908). – Львів, 1908.
17. Левицький К., Петрушевич Є., Цегельський Л., Окуневський Т. Що робили наші послы в парламенті? Маніфест руського (українського) клубу. – Львів, 1911.
18. Левицький К. Красва конференція в справі сегорічних нещастъ // Свобода. – Львів, 1913. – 4 вересня.
19. Ратункова акція // Свобода. – Львів, 1913. – 2 жовтня.
20. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (Далі – ЦДАЛ). – Ф. 440. – Оп. 1. – Спр. 2.
21. Макух І. Народи економічного з'їзду // Свобода. – Львів, 1917. – 17 березня.
22. Внесення і запити українських послів // Свобода. – Львів, 1917. – 23 червня.
23. ЦДАЛ. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 96. – Арк. 45–46.

